

ספרות

סופרי משא ויחסם אל בן-גוריון*

משה שמיר

בפתח הדיון על יחסם של סופרי כתב-העת הספרותי משא אל דוד בן-גוריון, יש לומר מִיד כי יחסם אליו היה יחס של התמודדות עמו – בין לפי שהיה ראש-ממשלת ישראל, בין לפי שהיה זה כבר סמל למנהיגותו של הדור, ראש וראשון לאחראים על הנעשה ועל הלא-נעשה. אף שתחום הדיון שלי מוגבל בזמן – ראשית שנות החמישים, בהמשך לשלהי הארבעים – הרי יש לו בראש ובראשונה מהות אל-זמנית, ואגידה מִיד בכל הפשטות והישרות: כל ספרות היא אופוזיציה, בכל יצירה ספרותית יש חשיפה לשם ביקורת, פעמים עד כדי מחאה וזעקה. בכל יצירה ספרותית בולטים סימני-שאלה ומכרסמים ספקות, לצד היחיד או לצד הרבים, כלפי מטה או כלפי מעלה.

הנושא שאָדרש אליו מלא בכל החומרים הללו, והסדר הטוב והשיטתי אינו תכונתו הכוללת ביותר. כדי שבכל-זאת יתלבנו הדברים בסדר מסוים, אנסה לארגנם מעגלים-מעגלים סביב מוקדי אָרועים במסכת הבן-גוריונית, לאחר שאקדים משפטים אחדים על מוצאו, על מוצאותיו ועל טיבו ואופיו של כתב-העת הנידון עם חוג סופריו. התקופה שאנו עוסקים בה היא מסוף מלחמת-העצמאות עד שנת 1954, ליתר דיוק: סוף שנת 1953. שלושה גלגולים עבר כתב-העת הספרותי משא, אבל לצורך דיוננו היום מעניינים שני הראשונים. בגלגולו הראשון הופיע כתב-העת כבר בימי מלחמת העצמאות, כדפים ספרותיים בתוך השבועון כשער של מפ"ם המאוחדת. תחת הכותרת 'במת הספרות הצעירה' נועדו דפים אלו – וכן השבועון כולו – לדור הצעיר של מפ"ם, למגויסי מפ"ם, שכללו אז כמעט את כל הפלמ"ח (לפחות במפ"ם חשבו כך) ורבים מיחידות אחרות של צה"ל, וכמובן לתנועה הקיבוצית ולתנועות-הנוער הקשורות בה בערי הארץ ובכפריה.

מוסף ספרותי זה שיתף כבר בגלגולו הראשון רבים מן הסופרים הצעירים, שכמעט כולם היו מלכתחילה חברי מפ"ם או קרובים לה. יצא מכלל זה, כמובן, ס' יזהר, שלא היה שייך לחבורה והיה במידה רבה מחוץ לזיקתה ואפילו מעליה, גם מבחינה ספרותית; אבל כל האחרים היו 'חברה', או כפי שהגינו אז: 'חבריא', רובם מתנועה אחת, מן השומר-הצעיר, והיסוד הדומיננטי היה רקעם הקיבוצי, שייכותם להווי

* המערכת שמחה להביא את דברי אותם ימים כפי שרואה אותם אחד מחשובי הסופרים העבריים, שהיה איש קבוצת 'משא'.

הפלמ"ח, מעורבותם בכל יחידות צה"ל הצעיר. כולם התחילו אז לפרסם את יצירותיהם הראשונות, בסיפור ובשיר, וגם ספרים ראשונים הופיעו אז, כגון אפורים כשק של יגאל מוסינזון (1946), הוא הלך בשדות של משה שמיר (פברואר 1948), פרחי אש של חיים גורי (סוף 1948) ובאותה שנה או מיד אחריה ספריהם הראשונים של נתן שחם, מתי מגד ועוד. אהרן מגד איחר קצת להצטרף לחבורה, וספרו הראשון, רוח ימים, יצא לאור בשנת 1950, אבל פעילותו הייתה מרכזית ודומני כי לא היה אדם שעשייתו במשא הייתה מובהקת משלו, לעומק ולאורך זמן.

הגרעין הזה, המוסף הספרותי של בשער, גדל בכמות ובחשיבות לאתר תום מלחמת העצמאות. הוא זכה לאהדה רבה מצד ציבור הקוראים, ואז – בהתייעצות משותפת (בעיקר חיים גורי, אהרן מגד ואנוכי) – הוחלט להגביר את עצמאותו של המוסף ולהגדיר אותה עד כדי יצירת כתב-עת ספרותי ממש, בהסכמת מפ"ם, בעלת העיתון. תחת דגלו של שם חדש, משא, החל הגלגול השני ב-19 ביולי 1951. מפ"ם מימנה גם את משא, שמעולם לא היה עצמאי מבחינה כלכלית, אף שהוא קנה לעצמו יותר ויותר עצמאות מערכתית ואפילו רעיונית, במידת-מה.

גם בגלגולו השלישי היה משא צמוד למסגרת מפלגתית. לאחר פילוג מפ"ם הופתע אחד ממייסדי משא למצוא את כתב-העת והנה היה למוסף ספרותי של למרחב. לאחר שנות פריחה לא מעטות במסגרת זו, ולאחר סגירת למרחב וצירופו לדבר – הגיע משא לתחנתו האחרונה (לפי שעה?). ועתה לעיקר ענייננו.

חושבני כי בהתמודדות הסופרים עם בן-גוריון אפשר לציין חמישה פרקים אשר בסופו של דבר יתבררו לנו כסעיפי פרק אחד מתמשך. נבדוק אותם תחילה, כל פרק לעצמו בזה אחר זה. הפרק הראשון: פרוק הפלמ"ח (פרק זה לא בא לידי ביטוי מעל דפי משא, כי הוא קדם להם, אבל רישומו ניכר בסופריו של כתב-העת); הפרק השני: הסכם השילומים עם גרמניה; הפרק השלישי: שביתת הימאים; הפרק הרביעי: היחס לברית-המועצות (פרק זה אינו קשור בארוע מסוים, והקפו כולל סוגיות בסוציאליזם, ענייני שמאל וימין בתנועת העבודה, ובאמצע, כנקודת מוקד כואבת במיוחד – משפטי פרג); הפרק החמישי: 'תסמונת היום השני' – אופוזיציה רב-צדדית, כמעט לכל גילויי החיים במדינה, לדמותה החברתית, המוסרית, התרבותית, בנוסח השאלה הפנלית שנשאלה כבר אז: 'האם על מדינה זו חלמנו ולחמנו?'

ניסיתי ללמוד מחדש את כל החומר הנוגע לחברי ולי בנושאים אלו, לחוגנו הספרותי ולמשא במרכזו; אבל אל נשכח כי מחקר רציני ומקיף יוביל את החוקר לעיתונות התקופה, בעיקר לדבר ולעל המשמור ולכתביו וליומניו של בן-גוריון עצמו.

א

אתחיל בנושא של פרוק הפלמ"ח. רשמית בוטל מטא הפלמ"ח ('המועצה' של 'הבולגרים', כלשון הזמן) בנובמבר 1948, אבל ההתגוששות בין שוחרי עצמאותו

לאורך זמן ובין מחישי מיזוגו במערכת הצה"לית הכוללת והכפפת חטיבותיו למטכ"ל, ללא תיווך הביניים של מטה פלמ"ח מיוחד – התגוששות זו החלה כבר בחודשים הראשונים של המלחמה ובצורות שונות נלוותה ליתר המאבקים הפנימיים של אותה תקופה.

מעניין כי בנושא זה לא בלטה עמדתם של הסופרים ולא התחדדה תגובתם, אולי משום שהנושא כולו היה חסוי, בשל אופיו ועל רקע ימי המלחמה. דווקא בתחום הבין-מפלגתי, כידוע, היה זה נושא ליהט במיוחד, יוצא ממחלוקת עקרונית ומוליך למחלוקות רבות-שנים ופנים. מצד מפ"ם המאוחדת באה ההתנגדות הנמרצת ביותר לפרוק הפלמ"ח, והיא עלתה מן השאלות איך נבנית המדינה ומה היא דמוקרטיה והאם תפקידו המיוחד, החלוצי, של מעמד הפועלים אינו מחייב כי יהיה לו ביטוי גם במערכות הביטחון של המדינה. בזירות שונות, מפלגתיות והסתדרותיות, נידונה שאלת כוחה של תנועת העבודה במונחים של 'מיליציה פועלית', אשר ביטולה נתפס כאסון בעיני חסידי הפלמ"ח, ואילו עצם כינויה בשם זה חיזק את דעתם של מתנגדיה. תוקף זעמו של דוד בן-גוריון על 'ההתמרדות' הזאת של אנשי הפלמ"ח (ותומכיהם במפ"ם) יסביר את חריפות תגובתו על עניין קל לכאורה, פרסום תמונה בשבועון במחנה שהייתי אז עורכו. במאי 1949 הייתי זה יותר משנה עורך במחנה, מאז הופיע ג'יונו המודפס הראשון בפברואר 1948; ופתאום יורדת הוראה משר הביטחון לרמטכ"ל ומן הרמטכ"ל לראש מחת"ר (קצין חינוך ראשי באותם הימים, הוא יוסף קריב) – לסלק אותי מתפקידי. כמו שאמרו אז: 'בן-גוריון העיף אותי'.

מה קרה? אתחיל מהסוף. חודשים אחדים לאחר פרוק הפלמ"ח ערכה אחת מחטיבותיו, חטיבת 'יפתח', מעין כינוס לציון שנה לשחרור צפת בידי לוחמי החטיבה. המתכנסים תלו שם כרזה, שהאמור בה – 'הכושי עשה את שלו' – היה ברור לגמרי: הפלמ"ח, לאחר שעשה את שלו – יכול עכשיו ללכת. והנה העזתי, בלי לשאול אף אחד, לתת את תצלום הכרזה הזאת (כחלק מתמונת הקהל) במדור מיוחד שהיה מוקדש לתצלומים מהווי הצבא ויחידותיו בכל קצווי הארץ. התגובה באה מיד, והדבר מצוין גם ביומן המלחמה של בן-גוריון (19 במאי 1949). קיבלתי מכתב על-ידי שליח – או שמא יוסף קריב עצמו מסר לי את המכתב, לאחר שקראני לחדרו והודיעני על הוראת בן-גוריון לסלקני מעריכת במחנה – והמכתב אישי, מן הרמטכ"ל, מיעקב דורי, והוא לי מזכרת כבוד עד היום. נפרדתי בחיי מכמה כתבי-עת, מדבר, מעל המשמר, ממעריב – בכל המקרים מרצוני וביוזמתי. מעולם לא קיבלתי כתב הערכה כה מלבב וכה מחמיא כפי שקיבלתי מכתב-העת היחיד שפוטרתי ממנו בצו מגבוה.

היו גילויים קודמים לאי-רצונו של בן-גוריון מן ההערכה המיוחדת לפלמ"ח ולמפקדיו מעל דפי במחנה. ידעתי כי יש להיות זהיר בעניין זה, ועל כן הכינותי את הרקע הסגנוני הכללי באופן שיאפשר יתר חופש בהצגת מפקדים או יחידות. במיוחד היה חשוב לי – וכאן פעל היצר העיתונאי-מערכתי – למצוא דרך לבטא את אהבתי האישית אל יגאל אלון ובה בשעה לבטא את יחסם העמוק, הלבבי, האמיתי, של צה"ל ושל הציבור האזרחי אליו. הוא כבר היה אז מפקד חזית הדרום, ואפשר לומר שהפתרון צמח כמעט מאליו. ב-16 בספטמבר 1948 הצגתי על עמוד-המעטפה של השבועון דיוקן מרשים של הרמטכ"ל, רב-אלוף יעקב דורי, ובגוף הגיליון – כתבה

עליו בלוויית תצלומים נוספים. כעבור זמן־מה קישטה את עמוד השער של במחנה תמונתו של ראש־הממשלה ושר הביטחון, דוד בן־גוריון – ובגוף הגיליון מאמר חגיגי, 'האיש בשער', מאת אחד מחברי המערכת. זה היה כמובן במועד מתאים, בכ"ט בנובמבר 1948. ואז, כעבור עוד כמה שבועות – עמוד שער עם מלוא דיוקנו היפה והצעיר של יגאל אלון. זה היה ביום 6 בינואר 1949 וההקשר היה מבצע 'חורב', שהושלם אז בהצלחה כבירה תחת פיקודו של יגאל אלון. בגוף החוברת הופיעה סדרת תצלומים נוספת, מפקדים ולוחמים בדרום ובסיני, ביניהם יגאל אלון עצמו וכמה מעוזריו, כגון יצחק רבין. גם הפעם הייתה הצדקה מלאה לפרסום – אבל הפעם הגיעה נזיפה. לא משפט, לא הודעת פיטורין, כפי שעתיד להיות בעקבות 'הכושי עשה את שלו' – אבל בכל זאת נזיפה.

כאמור, לאמיתו של דבר הוויכוח על עתיד הפלמ"ח לא היה סלע מחלוקת רציני, ויש לכך עדות בשחור על גבי לבן. עם הפרוק של מטה הפלמ"ח פרסמתי מאמר ראשי משלי, בעמוד הראשון של השבועון. הפסבדונים שלי לצורך מאמרים ראשיים היה ד' אחי־אליהו (אליהו, על שם אחי שנפל בדרך לירושלים, והדל"ת על שם אחי הצעיר ביותר, דוד שמיר יב"א). הרי תמציתו של המאמר בפסקה אחת ממנו:

מטה הפלמ"ח, לאחר שמילא את תפקידו במשך למעלה משבע שנים קשות וגדולות, לאחר שעשה את שליחותו בשנה נוראת־גדלות זו, סיים את תפקידו המיוחד ואין הנהלתו היעילה והנכונה של הצבא במלחמה נזקקת לו עוד. למעשה ייתכן, כי אות הכבוד הרציני ביותר, היכול להינתן למי שהיתה החטיבה המגוייסת והפכה במרוצת הזמן לשרשרת חטיבות, הוא ציון העובדה כי תפקידה המיוחד נסתיים לאחר שהושלם ובוצע עד תום.

ובכן, אף־כי לכאורה במקרה האישי שלי הסתיימה פרשת בן־גוריון והפלמ"ח בצורה החריפה ביותר – משבר אָמון, סילוק מהתפקיד לאחר משפט צבאי קצר – הרי למעשה לא הגיעו הדברים לידי התמודדות רעיונית ממשית. ייתכן כי אותו משבר אָמון התחולל למעשה סביב התפיסה על תפקיד העיתונות, על שאלת גבולותיו ומגבלותיו של עיתון צבא.

ב

פרק ההתמודדות השני בין משא לבין בן־גוריון היה בנושא השילומים מגרמניה. כאן כבר התגבשה החזית – גם כמותית (כל סופרי משא), גם איכותית (בדעה אחידה ומחודדה) – נגד כל מגע עם גרמניה.

גיליון מס' 9 של משא (15 בנובמבר 1951) מקדיש כמעט את כל עמודו הראשון לנושא. אהרן מגד (בחתומת 'איתן') מכתיר את דבריו הלוהטים בפסוק של הטחת־אשמה מירמיהו: 'מה תיטיבי דרכך לבקש אהבה' – ובגוף המאמר הקצר משמשים אותו הנביאים הושע, ירמיהו, ישעיהו (וכן גם ספר מלכים ב'), על דרך הסמל ולא מעט על דרך הגידוף והשמצה, להבעת הזעם על מעשה הזנות הכרוך בניסיון למצוא חן בעיני הגויים הרשעים. לצדו יוצא משה שמיר (בחתומת ש' רמתי) בהתקפה חריפה על דב"ג המתמצית במשפט אחד: 'אלה היושבים על כסאות

בירושלים ומספספים בדמיו היקרים של עם ונעוריו – מוכרים לנאצים כתב של סליחה'. כותרת המאמר, 'לא השנאה בלבד', מצביעה על כך שלא רק חשבון העבר מדריך את מתנגדי ההסכם עם גרמניה, אלא גם סכנת העתיד – שמא תפתח הדרך לתחייתו של הפשיזם בגרמניה ובעולם כולו. לא לסלוח, אמרו סופרי משא, לא למכור את כבודנו הלאומי ואת זכר השואה בעד בצע כסף – כדי לא לסייע לתהליך חידוש הנאציפיקציה של גרמניה.

מבחינה פוליטית היה כאן גילוי נוסף של העמדה המרקסיסטית הפרו-קומוניסטית של השמאל הישראלי נגד בן-גוריון והמגמות הפרו-מערביות. אומנם גם מפלגת 'חירות' התנגדה לשילומים, אבל התנגדותו של השמאל הייתה מתואמת – במחשבה ובמעשה – עם מלחמתו של העולם הקומוניסטי נגד כל צורה של השלמה עם גרמניה המערבית.

המאבק נגד השילומים לא התנהל במסלול הפובליציסטי בלבד. בגיליון מס' 12 (27 בדצמבר 1951) פותחים 'שירים בכל לשון' של אמיר גלבע את עמוד השער, והם התקפה בחזית רחבה על גילויי ריקבון ('גנגרנה') בחיי המדינה. במוקד הזעקה ההתנגדות לשילומים, וב'עין הזעקה' – האכזבה מן המנהיג הדגול. אין בידי הוכחה כי כוונת המשורר הייתה לבן-גוריון, אבל על רקע יתר השירים, על רקע האווירה האופוזיציונית הקשוחה שאפיינה את כלל הפרסומים של כתב-העת באותה תקופה, אין להבין אחרת את השיר הבא:

אֲדוּנִי, הִלַּכְתִּי כָּל הַיּוֹם לְמַעַן רְאוֹת פְּנִיָּה,
הַרוּחוֹת הָעֲזִים הִכּוּ עַל פְּנֵי וְעַל בְּרָפִי,
הַרוּחוֹת הָעֲזִים הִצְרוּ צְעָדִי,
הַרוּחוֹת הָעֲזִים עָמְמוּ אֶת דּוֹלְקוֹת עֵינֵי.
אֲדוּנִי, הִלַּכְתִּי כָּל הַיּוֹם לְמַעַן רְאוֹת פְּנִיָּה.
מִכְחָךְ הִלַּכְתִּי: עִם כָּל צֶעֶד וְצֶעֶד הִגִּיתִי אֶת שְׁמֶךָ.
עִם כָּל צֶעֶד וְצֶעֶד טִבַּעְתִּי אֶת שְׁמֶךָ
בְּסֻלְעִים וּבְכוֹץ וּבְחוֹל.
מִגִּבְעוֹל אֶל גִּבְעוֹל.
מִעֲמוֹד אֶל עֲמוֹד.
יָדַעְתִּי כִּי חַי אַרְאֶךָ
כִּי לֹא תָמוּת
לֹא תָמוּת
לֹא!
כִּי אַתָּה אֲדוּנִי הַשֶּׁבֶט.
אֲדוּנִי, הִלַּכְתִּי כָּל הַיּוֹם לְמַעַן רְאוֹת פְּנִיָּה
וּמִצְאָתֶיךָ עָבַד.

מִיָּד אַחֲר־כֵּךְ, בגיליון הבא (מס' 13, 10 בינואר 1952), עמוד השער מוקדש שוב למאבק נגד השילומים, הפעם כל העמוד. שוב אמיר גלבע, בסדרת 'שירים עלינו' המסתיימת בקריאת-ציווי: 'זכור!', לצדה ציור של יוסל ברגנר ('מציווי הגיטו') המתאר המון פְּאוֹב, זועם, מניף אגרוף, ותחתיו ססמה: 'לא נכפר על הדם!'. בראש

העמוד, בפתיחתו, רשימה זוועמת של יצחק שדה: 'Pecunia non olet', לאמור: 'לכסף אין ריח' או 'הכסף אינו מסריח', ובסיומה נאמר: 'לא נשלים. לא נתרגל. הסירחון העולה מכסף זה עלול להרעיל את האווירה ולהשחית כל חלקה טובה שנותרה בה לפליטה. לא ניתן לממשלתנו להוריד אותנו, את מדינתנו ואת עמנו במדרון זה. לכסף הזה יש ריח – ריח חללים, ריח דמי אחים, ריח בגידה בזכרם ובקדושת זכרם'.

כעבור שבועיים (24 בינואר 1952) מתפרסם שירו של ע' הלל, שעשה אז בפריס, בלימודי אדריכלות־גנים. שם השיר 'משתה', מוטו השיר: 'גנרל נאצי שוחרר מכלאו' (בעיתונות) – והבית הראשון אינו זקוק לפרושים:

בטרם יבש הדם נאספו זבובי האשפות
 עם הצרעות המתלוצצות
 לצרוף משתה־מחולות־בוץ.
 וברדת האשה הצעירה מקבר הגבורים,
 אצו, צדוה עכבישי המלכת,
 ורוק הפספס מכמתם.

כעבור עוד שבועיים (7 בפברואר 1952) מוסיף אמיר גלבע על שלו ועל של כולם ב'מאמר נבוא חשבון', אשר בית אחד ממנו דיו לסכם את כל הנושא הזה:

איך נבא עמם חשבון
 אם על דינו ישקלו שלשים שקל.
 איך נשמר להם שנאה
 אם נמכרנה
 ולבנינו נוריש את השקר.

ג

באותה תקופה עצמה התחולל פרק קצר יותר ביחסי סופרי משא וראש־הממשלה, פרק רווי רגשות ואלומות – הפרשה של שבתת הימאים.

בגיליון מס' 10 (29 בנובמבר 1951) מניף אהרן מגד את נס המרד של הימאים בשביתתם. במאמר בעל אופי סיפורי הוא מוכיח את האמור בכותרת המשתרעת על מלוא רוחב העמוד הראשון: 'ימאים אי־אפשר להכניע!' – וציור פלקטי של נפתלי בזם באותו עמוד מחזק את המסר האופוזיציוני השמאלי, הפרו־קומוניסטי במובהק. משא הצטיין בשילוב האמנות הצעירה עם הספרות הצעירה, ונפתלי בזם היה התורם הראשי בתחום זה של פלקטים בעלי אופי פרולטרני של מחאה וזעם, אבל המלה הכתובה נשאה בחובה את חומר הנפץ.

בגיליון מס' 11 (13 בדצמבר 1951) יצאו הסופרים לקרב גלוי נגד הממשלה וראשה. בעמוד השער מתפרסמת פואמה דרמטית, מרה ועוקצנית, של ט' כרמי 'על ערכים ואנשים' (באותה תקופה הציג התאטרון הקאמרי את 'על עכברים ואנשים'), ולכל רוחב העמוד זעקה ססמה: 'עם הימאים – לחירות הארגון והביטוי'. בראש

העמוד, מעל ל'איגרת ימאי אל חברו', שיר פוליטי של ניקולאי נפצ'רוב שתרגם מבולגרית רפאל אליעז. הוא מובלט במסגרת מאמר-כרוז בחתימת 'איתן' (הוא אהרן מגד, כאמור) אשר זו לשונו:

עם סגירת הגליון מגיעתנו הידיעה על מאסרו של אברהם שלונסקי [הוא נעצר אז לשעות אחדות, כשהשתתף באחת מהפגנות ההזדהות עם הימאים שארגנה מפ"ם, מ"ש]. אלת השוטר הגיעה אפוא גם לביתו של המשורר. אותה היד אשר לא נרתעה מהרים שוט על לוחמי התקומה, שלא בושה מגרור את נושאי ההעפלה על רציף המעפילים בחיפה, לא רעדה עתה מפגוע במשורר התקומה. אבירי 'הדימוקרטיה', אבירי 'חופש הרוח' ו'חופש הדעה', כמוריהם ורבותיהם שמעבר לים, אשר השליכו את משוררי החירות האמריקאית – האוארד פאסט ופול רובסון – לבתי כלא, כאחיהם לברית אחת בתורכיה, אשר שמו אזיקים על משוררם נאזים חיכמת, כן אומרים גם הם לחוג את נצחון האלימות על הרוח.

כמה השפילו וכמה נואלו!

את שיר הימאים נושאים הגלים ואת שיר החירות נושאת הרוח,
ומה קטן שלטון הכוח לעומתם!

נתחזק עם הימאים, נאמץ עם המשורר, במליו של נאזים חיכמת נאזור כוח:

הם לא יתנונו לשיר, אחי,

הם לא יתנונו לשיר.

הם לא יפחידו אותנו, אחי,

הם לא יפחידו אותנו...

ט' כרמי ממלא את רוב העמוד במין שיר-מחזה סטירי, ואלו הנפשות המדברות בו: מקהלת מפח נפש, בת-קול מאוב, חושים-ותופים, דבר כזב, ראש המכשלה, שר ההבטחות, מוג-לבב, בת-קול מימין. רמזי העקיצות ברורים למדי – כגון 'מפח' המצביע לעבר מפא"י, 'חושים' – אבא חושי, 'דבר כזב' – עיתון דבר, 'ראש המכשלה' שהוא ראש הממשלה כשם ש'שר ההבטחות' הוא שר הביטחון. הטקסט עצמו בוטה וברור עוד יותר, החל משורותיו הראשונות:

צהב, צהב, צהב, צהב, צהב.

זה גוננו ומעוננו.

אנו הרוב, הרוב, הרוב,

הכל למען מנגנונו.

נרדף, נשיג, נחלק שָלל.

לתהומות ים – הספנות.

ובהתיצבנו מול חלל – – –

נושיע עם בהתנדבות!

('ההתנדבות', אם צריך להסביר, הייתה 'התנדבותם' של שוברי השביתה, אשר הועלו על האוניות במקום הימאים השוכתים שהוצאו מאוניותיהם בכוח). החבורה של סופרי משא הכניסה עצמה לתוך אחד המשברים החמורים ביותר

בתולדות המדינה הצעירה, והיא עשתה זאת בהתלהבות נעורים ממש. הדבר היה מתוך הזדהות מלאה עם מפ"ם, שהייתה עדיין מאוחדת ונאבקה על השלטון בנוסח כמעט מרקסיסטי נגד הממסד הממלכתי וההסתדרותי ובראשו בן-גוריון. מעניין ומאלף תפקידו של נתן אלתרמן באותו משבר. מצד אחד פעלה עליו אהדתו לאנשי הים שלנו, שתמול-ששום היו מוביליהן של אוניות המעפילים, מצד שני פעל עקרון הממלכתיות וההתנגדות הנושנה והבלתי-מתפשרת שלו למפ"ם (בעיקר לאגפה השמאלי, השומר-הצעיר). יחד עם מיכה פרי התרוצץ בעל 'הטור השביעי' במסדרונות הוועדה-הפועל בניסיון לתווך, למצוא פשרה, להרגיע את הרוחות. הנושא ירד אומנם לבסוף מסדר-היום הציבורי – אבל הקרע האידיאולוגי התרחב, עד כי אחדים ממנהיגי השביתה (בראשם נמרוד אשל, איש הפלמ"ח, ההעפלה, מטובי הדור השני של חלוצי תנועת העבודה וההגנה) הרחיקו לכת אל קצווי השמאל תוך כדי דמוניזציה פרועה של דוד בן-גוריון.

המבקש להעמיק חקר בפרשה זו ודאי יתן דעתו גם על מה שכתב עליה נתן א' ברבר באותם הימים, גם על תגובת משא לאותו טור (בחתימת 'שוליה', קרוב לוודאי חיים חפר, בגיליון מס' 12, מיום 27 בדצמבר 1951). בגיליון מס' 13 (10 בינואר 1952) ימצא המבקש 'מכתב גלוי למשקי עמק הירדן' מאת 'אחד הנושאים במשא', הלא הוא עבדכם משה שמיר, אשר כלל את המאמר הזה בספרו הבעד והנגד ('דביר', תל-אביב 1989, עמ' 54). אפשר כמובן עוד להרחיב ולספר בהדים ובבני-הדים, אך בשל מגבלות המצע נסתפק בנאמר עד כה על פרק ההתמודדות השלישי.

ד

התחום הרביעי הוא היחס לברית-המועצות. בנושא זה אנו מתקרבים גם לשורשו, לתחילתו, של הסכסוך, גם לסיכומו, לגמר חשבונו. מלחמת-העולם השנייה, הניצחון על גרמניה הנאצית, אימת השואה – מיקדו את הערצתו ואת הזדהותו של נוער ארץ-ישראל העובדת במיתוס הצבא האדום, מושיע האנושות ומציל שרידי העם היהודי. המאבק נגד בריטניה במחצית השנייה של שנות הארבעים היטה עוד יותר את הכף לזכותן של ארצות מזרח-אירופה, כי הן אפשרו את הבריחה, את יציאת יהודיהן. בשנים 1947-1948 הגיעה לשיאה האהדה לברית-המועצות ולגוש הקומוניסטי, עם התמיכה המסיווית שקיבלנו מהם במישור הפוליטי והצבאי. עד שנגיע לזעזועים הראשונים של משפטי פֶּרְג, עלילת הרופאים היהודים, חיסול הסופרים היהודים – לפנינו עשר שנים מכריעות של הזדהות נלהבת עם 'מולדת הסוציאליזם'. רקע אידיאולוגי של אהדה למהפכה הקומוניסטית היה קיים לפני-כן, אבל עשר השנים הללו שבין סטלינגרד לפֶּרְג הן מן הפרקים הקובעים בביוגרפיה של חבורת הסופרים הזאת וכן בביוגרפיה של בני דורם בכלל. מעל דפי משא אפשר לחוש באווירה זו של אינטרנציונל אוהדי ברית-המועצות, אווירה שטופחה בסדרה של פסטיבלי נוער וקונגרסי 'שלום'. כמעט כל סופרי משא נטלו חלק באותן חגיגות בינלאומיות, פרט לעבדכם הנאמן, שאיזה חוש נסתר הנחה אותו להתחמק פעם אחר פעם מהצעות הטיול-חינם המפתות ההן. לא היו אלו סתם חגיגות.

אל נשכח כי בסוף אותה תקופה הייתה שגרירות סובייטית בארץ, בראש להקה שלמה של שגרירויות מזרח-אירופיות, לנו היו שגרירויות אצלם, היה 'ועד שלום' ישראלי, הייתה 'ליגה לידידות ישראל-ברית-המועצות' – ובכל אלה הייתה מפ"ם בתפקיד הכינור הראשון.

הדוגמה הבולטת ביותר להזדהות עם העולם הקומוניסטי כפי שהיה אז מופיעה דווקא לקראת סוף התקופה, לאחר מות סטלין. אני מתכוון למאמר ההספד עליו, שנדפס כמאמר ראשי, מאמר מערכת, בגיליון מוגדל לחג הפסח (י' ניסן תשי"ג, 26 במרס 1953). אני עצמי כבר לא הייתי אז במערכת משא, ישבתי אז בירושלים, נתון לעבודתי על מלך בשר ודם, ויכול אני רק לשער כי כותב המאמר היה אהרן מגד, אשר חתם בשם המערכת: מ.מ. – כלומר מערכת משא. אביא מן המאמר שני קטעים המוסרים את תמצית משמעותו:

שמו של סטאלין יהיה קשור לעד בתמורה הגדולה ביותר בתולדות אנוש, כחלוץ התקופה אשר בה 'נכנסת האנושות מן הפרה-היסטוריה שלה אל ההיסטוריה שלה', כגיבור האפופיאה החדשה של האדם המודרני, החוזר ומדביר את הטבע ללא מעצור בדרכו, המשנה סדרי עולם בכוח רצונו המאוחד, הכרתו החופשית, תבונתו ומדעיו, שלטונו הבלתי-מוגבל ביצירתו. – – –

ובאותיות גדולות-מודגשות, בסיום חגיגי:

בשמו של סטאלין קשור על כן שינוי הערכין הגדול בתרבות האנושית שעל ידו הוחזרו לעבודה, לאמנות ולמדע עטרתם הישנה, בהיותם שוב משרתים את האדם בשלטונו על הטבע. אך טיבה של תקופה כזו הוא, שאין היא מעלה את המנהיג מעל להמונים, אלא שאת תפקיד המנהיגות היא מוסרת להם עצמם. בהסתלקותו – כבר קיים חיל-חלוצ גדול, שמתעצם והולך, עד שכל אדם הוא יורשו וממשיך מפעלו.

לא משמעת מפלגתית הכתיבה דברים אלו. היה יסוד של רגש אמיתי ביחסנו לברית-המועצות, ותעיד על כך רשימתו הנרגשת של אהרן מגד (חצי שנה מאוחר יותר, ב' 23 בספטמבר 1953), לסיכום אחד מאותם פסטיבלים, תחת הכותרת 'על הדברים הפשוטים ביותר'. זוהי תעודה מעניינת, בעלת ערך ספרותי ורעיוני גם יחד, והמבקש לעמוד על עומק ההזדהות עם העולם הקומוניסטי של אותם הימים – ייטיב לעשות אם יקרא אותה בעיון.

כפי שאהרן מגד עצמו מדגיש בסיפא של אותה רשימה וכדרכה של הדרמה היהודית המיוחדת שלנו אז – הרי באותה תקופה התרחשו משפטי פרג ועלילת הרופאים והתנהל הוויכוח הגדול בתוך מפ"ם (שהיא כבר על סף הפילוג) בין סגור'י 'הצדק הסוציאליסטי' ובין קטגורי פרשת מרדכי אורן. משום-כך אנו מוצאים את הספקות ואת הלבטים במזור מיוחד בגליון משא שקדם לשני הנזכרים לעיל, הגיליון הראשון של שנת 1953 (8 בינואר). עיקר החומר הוא שני מאמרים: האחד של חיים גורי, המשתדל להסביר ולהצדיק שיר ביקורת חריף שכתב על משפטי פרג, שיר אשר

מערכת משא סרבה להדפיסו, והשני תשובתו של עורך משא, אהרן מגד, המסביר את הסרוב ומצדיק אותו.

שני המאמרים חשובים ומעניינים. מאמרו של גורי – בזכות החשיפה הדרמטית של לבטיו עד שיצא חוצץ עם כתב האשמה החמור, תחילה בשיר ואחר-כך במאמר הדן בו. הוא עומד על זכות הצעקה, על חופש הביטוי גם במסגרת אידיאולוגית משותפת. עודנו מאמין במשטר הסוציאליסטי, אבל בשם האידיאלים המשותפים הוא דורש את הזכות למחות על עוול ושקר ועיוות.

כאותה מידה מעניין וחשוב מאמר התשובה של אהרן מגד, שכותרתו: 'חשבון עם עצמנו (תשובה לחבר)' וכותרת פרקו הראשון: 'על הזכות לצעוק והחכמה להחריש' מלמדות על תוכנו. כאשר התנועה שלנו נתונה במצור, טען אהרן מגד, כאשר תוקפים אותנו מכל צד, מכרסמים, משמיצים את מיטב בוני המולדת, קיבוצי מפ"ם, חבריהם והנהגתם, עד כדי טענה כי סוכני האויב אנו – אסור שבאותה עת עצמה יצטרף מישוה מאתנו אל שורות האויב. אותם הדברים בערך, בצורה ציורית-פליטונית, אמר משה שמיר בשולי העמוד, ברשימה קצרה שכותרתה 'סיפור', במרכאות, והיא מוקדשת לח.ג. באהבה שמעבר לחשבון'.

הלבטים היו אמיתיים, התדהמה ערערה הרבה מן הביטחון בצדקת הדרך – אבל תעבורנה עוד שנים לא מעטות עד ההתפכחות המלאה מהערצת העולם הקומוניסטי, מן הנאמנות לברית-המועצות. בגליונות משא נמשיך ונקרא פזמון של חיים חפר 'לאנשי פנפילוב', מאמר קורע לב של חיים גורי על הרוזנברגים, מתוך הזדהות מלאה עם זוג היהודים נרדפי הפשיזם האמריקני. אהרן מגד יתאר בהתלהבות את רומניה, ארץ הסוציאליזם הנבנה – והכל מתוך פנות הנראית לנו היום לפחות נאיווית, אבל אז הצטיינה בחריפות מהפכנית, אפילו בתחפום.

בנושא זה באה ההתגרות, ההתקפה – מצד בן-גוריון וחוגו, או אולי, לשם שיווי-משקל: בנושא זה הייתה התקפה הדדית, ולכן לא פעם בעלת אנרגיות כפולות. בן-גוריון היה מנוגד בכל מהותו – כמו ברל לפניו – ל'רומן' של השמאל הישראלי עם ברית-המועצות ועם הקומוניזם. הוא היה ראש וראשון במהלך שחיבר את מדינת ישראל, מראשיתה, אל ארצות המערב, אל הדמוקרטיה הקפיטליסטית, אף-כי היה סוציאליסט לפי דרכו. הוא היה האחראי הראשי לכך שמדינת ישראל העדיפה את המחנה האמריקני על המחנה הרוסי, כאשר המלחמה הקרה נעשתה יותר ויותר – ולמשך ימי דור – לעובדה המרכזית בזירת ההתגוששות הבינלאומית. יש לומר את הדבר בפשטות וביושר: הייתה זו הכרעה נכונה וצודקת – וסופרי משא, עם מפ"ם כמפלגתם, נלחמו נגדה, השמיצו אותה, הטילו בה שיקוצים כמעט ללא הגבלה (לפחות מבחינת המבחר של ביטויי הפסילה והסלידה).

ה

הפרק החמישי מביא אותנו אל הגמר של תמונת הדברים, הן מבחינת מהותם והן מבחינת זמנם. עסק לנו כאן במה שקראתיו 'תסמונת היום השני', אותה אופוזיציה רב-צדדית, כללית וגלובלית, כלפי החיים החדשים כפי שהתקמו במדינת ישראל:

ההתברגנות, רדיפת הבע, וילות־הפאר. בגליון יום העצמאות החמישי (ח' באייר תשי"ג, 23 באפריל 1953), מציין משא את הופעתו של ספר הפלמ"ח, מקונן שוב על פרוק הפלמ"ח ומפרסם בעמודו הראשון פזמון פוליטי חריף (ומבריק) של חיים חפר, שדי בבית הראשון להצגת תוכנו:

ובשנת הקמש, עת הונפו הדגלים
ועברו ברחובות מצעדים חמושים,
פגשנו בדרך שלשה חילים –
שלשה ערכים נטושים.

כעבור שבועות אחדים (4 ביוני 1953) מפרסם חיים חפר (ושוב בעמוד ראשון, מתחת להכרות 'תחרות לקראת הפסטיבל', פסטיבל הנוער הדמוקרטי, כמובן) את 'שיר פושטי הדגל', שהוא נריאציה על קודמו, עם מנת לעג נוספת. לקראת סוף השנה (5 בנובמבר 1953) נפתח גליון משא בשיר סטירי־טורי חזק של ע' הלל, 'הניבוזים' – והוא שוב שיר מחאה בנוסח אותה טרוניה קלסית (וגם בגלית): 'האם למען מדינה כזאת שפכנו את דמנו?' ותמונת המדינה מה היא? שלוש שורות אומרות הכל:

שאננה ירושלים וחיפה נבלה,
ותל אביב חרושה בשריה בספין הפסוף הגדולה,
ובשער עיר נעיר שחד רוכב חלדה.

ריבנו עם בן-גוריון היה מתחילתו ריב עם מנהיגה של מפלגת השלטון, עם המפלגה ועם השלטון. כאשר הלכה מפלגת השלטון דאז, מפא"י, לבחירות לכנסת השנייה (30 ביולי 1951), התארגנה קבוצת סופרים ואנשי־רוח להביע את תמיכתם בה בכרוז עתיר־חתימות. לאחר הבחירות, שגבר בהן במקצת כוחה של מפא"י ופחת במקצת כוחה של מפ"ם, נדפס במשא בהבלטה רבה 'מכתב גלוי לנתן אלתרמן, מרדכי טביב וס. יזהר' מאת משה שמיר, שעיקר טענתו נסב על כך שהמהות הספרותית והלוז הנפשי של שלושה סופרים אנשי־מפא"י אלו סותרים את שייכותם המפלגתית ועוד יותר מכך הם סותרים את הצטרפותם למסע נגד 'המחנה החלוצי המרוכז סביב מפלגת הפועלים המאוחדת'.

'יצירותיכם מדברות אחרת', אומר משא לשלושת הסופרים תומכי מפא"י, אשר בחיי יום־יום כלל לא הייתה ביניהם קרבה (בהבדל מחוג הסופרים של משא), 'והלשון של העלאת מחירים והורדת ערכים אשר מפא"י שוררת בכוחה ברחוב ובמדינה – רחוקה מהן מרחק עצום'. והדברים נמשכים ומתפרטים – המבקש ימצאם בספרי הבעד והנגר (עמ' 47).

הואיל ומבקש אני להשלים את הרצאת הדברים בשניים־שלושה ויכוחים פומביים בכתב שהיו ביני לבין דוד בן-גוריון בסוף אותו עשור, והואיל ובכך יהיה המשך הדיון אישי לגמרי – אזכיר כאן את פגישת הסופרים עם ראש־הממשלה (ביוזמתו ולפי הזמנתו) ביום י"ח בתשרי תש"י (11 באוקטובר 1949), שהיה לי הכבוד (והחוצפה) להתווכח בה עם כל גדולי האומה בכת אחת. הדברים הלא הם כתובים בחוברת מיוחדת שיצאה לאור כעבור חצי שנה (דברי סופרים, ב, הקריה, תל־אביב תש"י).

להיות נגד בן-גוריון היה כמעט פועל-יוצא אוטומטי מהיות שייך לחוגי הסופרים הצעירים, ומבחינה זו לפחות הייתי 'חד מן חבריא'; להוקיע את הרע, לדרוש את תיקון המציאות, לחתור אל הטוב השלם – ולשם כך להיות באופוזיציה, לבעוט בזקנים ובגדולים: שיא הכף; אבל בוויכוחי עם בן-גוריון היו בעמדוטי גם כמה יסודות שהתגלו בהם, כמדומה, קווי מחשבה אוֹתְנִיִּים, העתידיים להתגבש בהמשך הזמן ולהיות לאבני-יסוד בלתי-מעורערות בעולמי-שלי.

גם בזכרים הקצרים שניתן לי לומר באותה פגישת סופרים עם ראש-הממשלה (ועימותי אז היה דווקא עם אנשי-רוח ואקדמיה, כגון מרטין בובר ובן-ציון דינור, אז עדיין דינבורג), גם באותן 'גיחות-רעיון', הסתמנו יסודות נבדלים; אבל בפרסומים שבכתב הוויכוח הוא עם בן-גוריון, עם פרסומי-שלו, והוויכוח הוא ישיר, יסודי – ולא אהסס לומר עתה, מעבר לשלושים שנה, בכל הפשטות: אני גאה בוויכוחי עם בן-גוריון ומוצא אני כי עוד התחזקתי בהשקפתי המנוגדות להשקפותיו, באותם נושאים שלא נרתעתי מהתמודד בהם אתו.

על ארבעה-חמישה פרסומים של בן-גוריון הגבתי בפרסומים משלי. אני יודע אם כונסו הפרסומים האמורים של דב"ג והיכן כונסו, אבל מאמר-י שלי פונסו והם בהשגיד לכל דורש ועל כן אקצר במסירת התוכן של הוויכוחים.

בשניים מקובצי חזות, שיצאו לאור על-ידי 'הספריה הציונית' בעריכת נתן רוטנשטרייך, בחזות, א (תשי"ג), ובחזות, ג (תשי"ז), פרסם בן-גוריון מאמרים על הציונות (בראשון – 'ציוני דרך', בשני – 'מונחים וערכים'), ועל שניהם הגבתי, לפי בקשת העורך, בקובץ של שנת תשי"ז. המאמר, 'ערכים חיים', שכונס לימים בספרי בקולמוס מהיר (ספרית-פועלים, מרחביה 1960) – הוא לדידי הביטוי המרוכז ועם זאת המעמיק ביותר לייחוד תפיסתי בציונות וביהדות לעומת תפיסתו של דב"ג ואולי לעומת תפיסת רבים אחרים.

את משפט המפתח מדברי בן-גוריון הבאתי כמוטו בראש מאמרי, וזה הוא:

לא בשמות ובמונחים שצמחו ונבלו, אלא בערכים חיים, היונקים ממקור עתיק לא-אכזב וצמודים למציאות החיה והמשתנה – עלינו לפרנס תנועתנו, עלינו לחנך הדור החדש. ...

זו הייתה תקופת התנכרותו של בן-גוריון למסד הציוני, התנגדותו למה שאפשר לכנות 'הציונות המזויפת', ונשמעו הדברים והתקבלו כאילו הוא פוסל את כל המורשת הציונית כפי שהיא. אינני מצטט, אלא מתמצת, ובלשון פשטנית, כפי שהדברים עשויים היו להתקבל ואומנם התקבלו. מה לנו ולאותה ציונות עסקנית-דברנית-גלותית, אפשר היה להבין את דבריו, מה לנו ולכל ספרי 'התאוריה' הציונית – הרי העלייה ארצה היא מארצות האיסלם ולא שמעו בהן אפילו על כל התאוריות הללו. הוא מדבר בשבחם של יהודי צפון-אפריקה, שהקשר שלהם לארץ-ישראל נובע מן התפילה, ממסורת יהודית שבלב, מצורך נפשי – ולעומת זאת, עם העולים הללו ועם הדור החדש בארץ, מה תעניק לנו כיום הספרות הציונית הרשמית, כגון פתבי פינסקר והס? ההיסטוריה הארוכה של הגלות אינה יכולה להיות

מקור השראה לחינוך הדור החדש בישראל, אין לנו מה ללמוד ממנה ותחתיה יש להעניק לנוער חינוך על ערכים חיים, ערכים שנוצרו ועוצבו על אדמת המולדת. 'אכן', אמרתי במשפט תמציתי אחד במאמר התגובה שלי, 'הדרך הקלה והמהירה ביותר להמית ערכים חיים – היא לטעון שרק הם חיים, ואין בלתי. שהרי על ידי כך אנו מנתקים אותם, בבת אחת, מתוך שרשרת הרציפות ההיסטורית שלהם. אבל כנגד זה, אם נראה אותם כחלק מן הרציפות ההיסטורית – נשמור על חיותם' (בקולמוס מהיר, עמ' 245).

התקוממתי נגד הפסקנות והפשטנות שבפסילת הספרות העברית הכתב-מקראית, נגד הפסילה של ספרות ההלכה שמן התלמוד ועד גאוני הגלות לדורותיהם, נגד פסילת דורות של הוגי דעות ציונים ויהודים, שאי-אפשר להבין בלעדיהם את רוחו של דור התחייה וספרותו החווייתית; ובעיקר התקוממתי נגד פסיקה אחת של דב"ג, שהיום היא נשמעת לפחות מביכה, אם לא שטות מוחלטת, והריהי כלשונה: 'ההסברה הרעיונית, כי ליהודים יש צורך במולדת משלהם ושעליהם לשוב לציון, נטולה כל טעם ועניין לדור הגדל בארץ'.

בשנת תשי"ט (1959) כתב בן-גוריון הקדמה לספר תולדות מלחמת הקוממיות שיצא לאור בהוצאת 'מערכות' ובהקדמה רחבת-ממדים זו הוא משווה את דורנו לדורו של יהושע בן נון: 'פרקי מלחמת הקוממיות הם מעין פרקי יהושע בן נון'. תגובתי על המאמר כולו, בעיקר על האנלוגיה ההיסטורית הזאת, התפרסמה במעריב בשני המשכים, תחת שתי כותרות, והיא באה לאחר גל של תגובות, עד כדי רוגז, מצדדים שונים. שני המאמרים מצויים לכל דורש בספרי בקולמוס מהיר, האחד 'משיח בן נון?' והשני 'הצעיר לעזאזל' (שם, עמ' 268, 273).

במאמר הראשון באה לידי ביטוי התנגדותי לעצם האנלוגיה המופרכת בין שני הדורות ששלושת אלפי שנים מבדילות ביניהם. המאמר השני מתרכז בשלילת ההשקפה כי מה שדרוש לחינוך הדור הצעיר הוא טיפוח מיתוס של כוכשי ארץ שבא הקץ עמם לדור המדבר. 'האמנם קפצנו מאתיים שנה קדימה? האם שרויים אנו בימים של הגשמת ההבטחה? האם תם דור המדבר – ואנו כולנו על מישור היסטורי חדש, של עם במולדתו?'

התנגדותי לבן-גוריון הייתה עקרונית, כמעט היסטוריוסופית. החשבתי מאוד, כפי שאני מחשיב עד היום, את התודעה ההיסטורית הלאומית. היה רושם כי בן-גוריון מנסה לפגום בשלמות התמונה האמיתית של ההיסטוריה היהודית. בעזרת מיון בין תקופות 'חיוביות' ו'שליליות' הוא מנסה למקד את תודעתנו על התקופות הארץ-ישראליות הקדומות מזה ועל התקופה החלוצית החדשה מזה ולהנמיך את ערכה ואת משקלה של ההיסטוריה היהודית בגולה. לא קיבלתי את הזלזול בספרות חז"ל, לא קיבלתי את ההתעלמות מערכה החיוני של היצירה היהודית בגולה לענפיה, לא קיבלתי את ההתמקדות החד-צדדית בתנ"ך.

באותה תקופה נודעה ברבים התעסקותו של בן-גוריון בלימוד התנ"ך (חוג התנ"ך בבית הנשיא וכולי), וכדרכו (להנאתו, כנראה) הצליח לעורר סערה בהפיצו ג'רסה מהפכנית משלו על יציאת מצרים, לאמור: מספר היוצאים לא היה רב במיוחד, לא היה

זה עם ישראל כולו, והעיקר – בהגיע נודדי המדבר אל ארץ הבחירה מצאו בה אוכלוסייה יהודית ותיקה, שלא ירדה כלל מצרימה, והיא שסייעה ל'כובשי כנען' להשתלט על הארץ.

בא' סיוון תש"כ (27 במאי 1960), ימים אחדים אחר שהתפרסם דבר לכידתו של אדולף אייכמן, פרסמתי מאמר שבפתחו הבעתי את גודל ההתרגשות לשמע הידיעה הזאת – אבל עיקרו היה מוקדש דווקא לוויכוח עם בן-גוריון, ושוב בטענה שהכותרת ממצה אותה: 'יציאת מצרים עודה נמשכת'.

המאמר מצוי לדורשיו בספרי המקום הירוק ('דביר', תל-אביב 1991), ודומני כי יש בו משפט אחד הכורך את סוד כוחו של בן-גוריון עם סוד חולשתו:

... היסוד והשורש לעצם חייו ... [הם] הרגשת הזהות המוחלטת בין ההיסטוריה היהודית ובין ההנהגה הקיימת בישראל, ההנחה כי ההנהגה הקיימת היא הביטוי בן-דורנו לנצח ישראל, ... כי הנהגה זו היא התגשמות ההבטחה, ואם אין חסד עליון, הרי לפחות בחד ההיסטוריה או הגורל היא מוסיפה למלא את תפקידיה' (שם, עמ' 14).

במשפט אחד אפשר לסכם גם את ביקורתי על אישיותו ועל דרכי מנהיגותו:

ההנהגה רבת הזכויות ביותר בעולם, אם לא תגלה את כל הענווה ואת כל חרדת הרחמים לנוכח גדלות-חייו של העם ביצירתו, באשר הוא, בהתקדשותו היומיומית, אם אינה אסקופה הנדרסת לבני העם ולתורתו – לא תגיע אף פעם לרמתו של משה (שם, עמ' 15).

ערב ראש השנה תשכ"א (21 בספטמבר 1960) התפרסם ראיון גדול, מעין רב-שיח של בכירי מערכת מעריב עם בן-גוריון, וכעבור עשרה ימים, ערב יום הכיפורים (30 בספטמבר) פרסמתי באותו עיתון מאמר תגובה נרחב ונמרץ בשם 'אדוני ראש הממשלה' ובסוגריים: 'ויכוח עם דוד בן-גוריון'. הצטמצמתי אז בנושא אחד – חשיבותה ומקומה של הספרות היפה בחינוך – אבל למעשה היה זה המשכו של הוויכוח הישן. אומנם אני מפנה את המתעניין אל הכרך שהמאמר כונס בו (הבעד והנגד, עמ' 151), אבל לא יהיה זה מן היושר אם לא אביא לפחות קטע מטענת-הנגד שלי על זלולו של בן-גוריון בספרות היפה:

לא רק בשביל תלמידי-בית-רבן חשובה הספרות היפה. גם לחינוכו של הדור כולו, על זקניו ומנהיגיו – יש לה חשיבות גדולה. אני סבור כי יכול אתה ללמוד הרבה גם על אותה שכבה של צעירים המהווים היום את הלוז בשדרת המעשה הלאומי שלנו – מתוך התבוננות קרובה יותר בספרותנו היפה ובספרות היפה בת ימינו בכלל. הספרות אינה רק קישוט לחיים, וסיפורים יפים אינם רק יפים. אילו ניסית לעקוב אחר ספרותנו היפה כביטוי ותמצית של בעיות, של זעזועים, של משברים ושל ספיקות וחיפושים – היית לומד כלל גדול, שהבעיה העיקרית של הדור היא לא בעייתן של קבוצות שוליים היוצרות כביכול את הקושי ומרכזות אותו בתוכן – אלא זו שעוברת וחודרת ומצויה בכל השכבות, בכל האנשים. גם בתוך הטובים ביותר, בתוך היפים

והנאמנים, גם בתוכם יש חיים רבי פנים ופרובלמטיים מאד (שם, עמ' 155).

והגיעה עת לספם.

האופוזיציה של סופרי משא כלפי בן-גוריון, אף שהצטיינה בכנות הרגש והמחשבה גם יחד – הייתה בעיקרה אופוזיציה אידאולוגית-מפלגתית. משום-כך חייבים אנו לספם כמה מן ההכטים שלה במפח-נפש גמור, כחלק מפשיטת-הרגל של הסוציאליזם המרקסיסטי – בעולם כולו, אבל ללא ספק קודם כל במסגרת המדינה, העם היהודי והמפעל הציוני. שרידי מפ"ם המרקסיסטית – כמותית ואיכותית – עוברים רק עתה, בהססנות גדולה, את תהליך ההתפכחות מן האשליות הקומוניסטיות. אני ורוב חברי הסופרים בני דורי השתחררנו מן הכזב האדום המוסקוואי הרבה קודם לכן, וודאי יש היודעים את מאמרי 'לוחות שבורים' משנת 1957. היום כבר לא יכול להיות צל של ספק, כי הכרעתו של בן-גוריון לכיוון הדמוקרטיה המערבית, לכיוון הסוציאליזם ההומניסטי הלא-מרקסיסטי, לכיוון משטר-חיים פתוח ככל האפשר, הייתה הכרעה שמררה את חייו בתוך תנועת העבודה ובתוך המחנה החלוצי, אבל הייתה הכרחית ונכונה.

לא פחות חשוב, עם סיכום הדברים, לשוב ולציין את הנושאים אשר גם עתה אני מחזיק לגביהם בעמדותי היסודיות, שהיו בשעתן מנוגדות לאלו של בן-גוריון, ובמידת הידוע לי הן עדיין מנוגדות למורשתו ולהמשך דרכו כפי שהיא מתבטאת במציאות הישראלית.

ראש לכל טענותי נגד בן-גוריון – הפיוס עם גרמניה כתוצאה מן השילומים ובעקבותיהם. לפי מיטב הכרתי, הסכם השילומים עם גרמניה, כפי שנעשה, היה אחד האסונות הקשים בתולדות המדינה. הייתה זו פשיטת-רגל מוסרית ומדינית, שאנו אוכלים את פריה המר עד היום וספק אם נוכל לעקור את השפעתה השלילית מתוך חיינו.

דבר שני – כללי יותר, ונושא השילומים אולי צמוד אליו – הוא החשבת-היתר של מה שנהגנו לכנותו בן-רגון הפוליטי שלנו – 'הביצועים'. בן-גוריון היה אומנם איש-רוח לעילא ולעילא, פילוסוף אמיתי, אדם בעל סקרנות אינטלקטואלית בלתי-רגילה – אבל תכונות אלו לא ניכרו באופן הניהול של המדינה אשר הקים והדריך.

הוא קרא לזה 'ממלכתיות' – ואומנם, אי-אפשר היה בלא ממלכתיות – אבל השאלה היא 'ממלכתיות – כיצד?' הביצועים הוא העדפת-יתר של המנגנון, של המכשירים המדיניים המשוכללים – שהתבטאה בין השאר במתן בכורה לחוגים ולאישים בעלי רקע צבאי, עד כדי סגידה להם, והכנסתם הסיטונית לעמדות הנהגה בלא רקע רוחני, חברתי, בלא הכנה של בגרות נפשית ומוסרית. אין עמי שמות והאשמות ואינני מתכוון לשניים או שלושה אישים מיוחדים, אבל אם למישהו יש אסוציאציה עם דור המנהיגות הצבאי-ביצועיסטי שהוא טיפח, אם מישהו נזכר בפרשת הפילוג במפא"י והקמת רפ"י – יש רגליים לדבר.

כביקורת זו לא נבדלו ממני רבים מחברי, ובכך אני יכול לשוב אל ראשית הדברים, אל קבוצת הסופרים בני דור תש"ח: הסופר התובע את זכות הצעקה רואה ביצירה

האמנותית, בערכי היופי, לא רק כלי משחק ובידור, אלא מכשיר חינוכי מן המדרגה הראשונה, כלי לעיצוב פני החברה והאומה, לגיטימי לא פחות מן ההגות המדינית, הפילוסופית או הדתית.

החידה שנשארה ללא פתרון היא זו המלווה את תולדות כל העמים והמדינות: איך זה, שעל־אף הביקורת החריפה, לפעמים עד כדי איבה, לא נפסקה אף לשעה אחת, ולבסוף גדלה והלכה, העמיקה והלכה – הערצתנו, רצופת אהבה ויראת־כבוד, לאבי קוממיות עמנו בדורנו, לדוד בן־גוריון.